

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української філології

Курсова робота
на тему:

ТЮРКІЗМИ В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ
(на матеріалі тетралогії В. Малика «Таємний посол»)

студента групи Сл(укр)03-21
філологічного факультету освітніх технологій
спеціальності 014 Середня освіта. Українська
мова і література,
освітньої програми Українська мова і література,
англійська мова, зарубіжна література
Сініцина Родіона Олександровича
Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент Заскалета В. П.

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКО-ТЮРКСЬКИХ МОВНИХ КОНТАКТІВ	6
1.1. Роль лексичних запозичень в українській мові	6
1.2. Поняття тюркізму в лінгвістичній науці	7
1.3. Тюркські запозичення в сучасній українській мові: особливості функціонування	9
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ТЮРКІЗМІВ В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ ТЕТРАЛОГІЇ В. МАЛИКА «ТАЄМНИЙ ПОСОЛ»	12
2.1. Художній простір тетралогії Володимира Малика «Таємний посол».....	12
2.2. Лексика тюркського походження в романі Володимира Малика «Таємний посол».....	14
ВИСНОВКИ	19
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	20
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	22
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ	22

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена активізацією процесів запозичення та вживання тюркізмів, які є однією з найбільш характерних та помітних особливостей цього періоду розвитку системи української мови. Сформована мовна ситуація диктує необхідність дійсно лінгвістичної оцінки процесів, що відбуваються. Це є можливим тільки на підставі результатів багатьох наукових досліджень живого матеріалу – іншомовних лексичних запозичень, які, з одного боку, базуються на постулатах теорії лінгвістичного запозичення, а з іншого – сприяють виявленню і подальшому вивченню недостатньо розроблених її аспектів.

Як зазначає Петрова Озель Л. П., «дослідження лексики орієнтального дискурсу представлені в працях А. Кримського, В. Підвойного, В. Лучика, К. Тищенка, О. Гаркавця, Г. Халимоненка, М. Гриценка, с. Біляєвої, В. Стецюка, О. Макарушки, І. Дриги, І. Скразловської, М. Челенка, О. Мавріної, Т. Сеїтяг'яєвої. Проблему українсько-тюркської етнолінгвістичної та міжкультурної комунікації порушують А. Дочу, К. Кожухар, О. Дутка, В. Дубровський, Ю. Кочубей, В. Бушаков, Ф. Туранли, В. Луценко, К. Кожухар; лінгвостилістичні й літературно-художні параметри орієнтальних мотивів в їхніх традиційних і новаторських інтерпретаціях стали предметом наукових студій О. Огневої, А. Каспрука, М. Вишняка, Я. Рудницького, Н. Науменко, А. Мяло» (2023, с. 211). Роль тюркізмів у розвитку лексичної омонімії з'ясовує О. Дутка. К. Кожухар аналізує номенклатуру назв їжі, харчування, посуду і начиння в україномовному середовищі Молдови. М. Дочу резюмує, що «кримсько-татарська лексика значно вплинула на українську мову», внаслідок чого «у мові-реципієнті відбулися семантичні процеси: збагачення лексики новими словами, поява вторинних значень, синонімічні процеси, витіснення або розмежування значень між синонімічними питомою та запозиченою назвами, звуження, розширення значень, пристосування лексем» (с. 126).

На прикладі історичного романі Р. Іваничука «Мальви» А. Мяло вивчає проблему українсько-тюркських мовних контактів. На підставі проведеного

аналізу дослідниця, зокрема, з'ясувала особливість функціонування тюркізмів в українській мові, виокремила групи тюркізмів за семантикою та ступенем засвоєння, навела дані про їх походження; виокремила терміни, пов'язані з соціальною структурою, передусім назви державних посад, суспільних станів, титулів, організації турецького війська; номінації матеріальної культури; культурологічну лексику; онімну лексику тощо (2014).

Щодо романів Володимира Малика, то їхні лінгвостилістичні особливості досліджували М. Ільницький, В. Чумак, І. Дзюба, К. Волинський, А. Мовчун, Н. Шаповал, проте лексика орієнтального дискурсу, зокрема тюркського походження, ще не посіла належного місця в мовознавчих працях і заслуговує на всеохопний аналіз, а також є актуальною з погляду розширення напрямів міжкультурної комунікації та вивчення оригінальної етнокультурної специфіки тюркських народів (Петрова Озель, 2023, с. 212).

Об'єктом нашого дослідження є лексика тюркського походження.

Предметом дослідження є семантика тюркізмів, їхня роль і місце в романах В. Малика.

Мета цього дослідження полягає в теоретичному та практичному обґрунтуванні питання про тюркізми у сучасній українській мові.

Досягнення мети визначає необхідність вирішення завдань:

- розглянути запозичення як самостійний шлях збагачення словникового складу української;
- вивчити проблему класифікації запозичень;
- розглянути основні шляхи запозичень;
- розглянути поняття "тюркізм";
- вивчити типологію тюркізмів;
- проаналізувати умови та шляхи проникнення тюркізмів в українську мову;
- розглянути тюркські слова у сучасних українських романах: проблеми освоєння;
- здійснити аналіз вживання тюркізмів в українській літературі.

Матеріалом дослідження послужили тексти романів тетралогії В. Малика.

Методи дослідження. У роботі як основний використовується описовий метод, що містить спостереження, узагальнення, інтерпретацію та класифікацію досліджуваного матеріалу. На виконання окремих завдань дослідження застосовуються історичний метод, метод компонентного аналізу, прийом семантичного розгортання і навіть елементи статистичної обробки даних.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому виявлено та описано функції мови з точки зору процесу запозичення, проведено кількісну оцінку корпусу тюркських лексичних запозичень української мови, представлено основні моделі траєкторій запозичення.

Теоретична значущість результатів проведеного дослідження може бути використана для подальшої розробки питань термінології теорії тюркських лінгвістичних запозичень, а також з точки зору впорядкування деяких аспектів лексикографії.

Практична значущість роботи полягає в теоретичній концепції, що розробляється, яка дає можливість упорядкувати теоретичний і практичний матеріал, що відноситься до лексичних запозичень. Матеріали дослідження можуть бути використані у викладанні низки лексикології сучасної української мови.

Структура курсової роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКО-ТЮРКСЬКИХ МОВНИХ КОНТАКТІВ

1.1. Роль лексичних запозичень в українській мові

Запозичення – це процес, у результаті якого у мові створюється і закріплюється певний іншомовний елемент. Це одне з основних джерел поповнення словникового запасу. Вивчаючи запозичення, можна побачити всю історію становлення мови, економічних, соціальних і культурних контактів між народами.

Здебільшого слова запозичують з вихідної мови лише з невеликими змінами, які адаптують їх до мови-реципієнта.

Щоб слово запозичилося, воно має міцно закріпитися в мові, увійти до її словникового складу. Фонетичне і графічне освоєння, включення його в систему граматичних форм, стабілізація лексичного значення в більш-менш широкому і, головне, регулярно вживаному контексті – це умови для повної адаптації іншомовного слова. Так, у нашій мові є запозичення, які ми вже вважаємо українськими.

Відомо кілька класифікацій запозичень. Так, наприклад, їх групують за 1) джерелом запозичень; 2) за формою запозичення (усна / письмова); 3) за шляхом запозичення (прямий / непрямий); 4) за давністю запозичення (старий / пізніший / новий / новітній) тощо.

Таким чином, запозичення є досить складним компонентом мовної структури, який яскраво показує зміни, що відбуваються в мові. Розглядаючи час проникнення іншомовних слів в українську мову, можна простежити історію країни.

З давніх-давен наш народ вступав у політичні, торгові та культурні стосунки з іншими державами, що сприяло проникненню іншомовних слів в українську лексику. За різними даними, до складу сучасної української мови

входить 10-35% запозичень. Серед них виокремлюють запозичення за слов'янських мов та запозичення з неслов'янських мов.

На думку Мяло А. С., лексика, що має високий ступінь засвоєння, «регулярно вживається та органічно існує у лексичній системі української мови. Такі слова могли зберігати своє первісне значення, або ж їхня семантика звужувалася чи розширювалася з часом. Вони також зазнавали фонетичних трансформацій, зокрема звуки, що були не характерні для української мови, замінювалися близькими за якістю. Крім того, зміни могли відбуватися на морфологічному рівні (наприклад, надання словам відповідних закінчень, суфіксів)» (2014, с. 76).

Слова з тюркських мов, як і більшість інших запозичень, проникли в українську мову внаслідок торгових і культурних зв'язків і військових конфліктів. Ці запозичення номінують реалії побутового життя аварів, хозарів, печенігів тощо. Дослідники вважають, що посеред тюркізмів переважають слова з татарської мови, що можна пояснити багаторічним татаро-монгольським впливом. До таких запозичень належать військові, торгово-побутові лексеми на кшталт *бакалія, кохуш, шивер*.

Отже, українська мова, як і інші мови, охоче «переймає» лексику інших народів. Іншомовні запозичення переважно позитивно впливають на розширення словника мови, збагачуючи його за рахунок появи нових лексем, за рахунок виникнення в питомої української лексики іншомовних омонімів, поповнюючи синонімічні ряди українських слів за рахунок запозичень. Не варто боятися, що це якимось чином зашкодить оригінальності нашого словника, звісно, якщо слово запозичене законно, а не лише для того, щоб вразити оточення іншомовними запозиченнями.

1.2. Поняття тюркізму в лінгвістичній науці

Згідно з Енциклопедією «Українська мова», тюркізм – це «слово чи словосполучення, запозичені із тюркських або через їхнє посередництво з

деяких інших мов (переважно з арабської та перської) чи утворені за їхніми зразками» (2011, с. 361). Тюркізми можуть бути і загальними (*гарбуз, тютюн, килим*), і власними (*Борис, Бахмач*) назвами. Частина із них відійшла на периферію мовно вжитку, ставши історизмами (*башлик, осавул, сагайдак, ясир, бунчук* та ін.), чи вживаються в ролі екзотизмів для опису тюркського побуту (*кишлак, калим, гарем, султан* та ін.) (2011, с. 361).

Тюркізм – різновид неслов'янських лексичних запозичень. Тюркізми в українській мові – слова, запозичені з тюркських мов в українську, давньоруську та праслов'янську мови у різні історичні періоди. Через посередництво тюркських мов в українську мову (як і в західноєвропейські мови) потрапили також і слова арабського та перського походження, що мають тому лінгвістичний статус тюркізмів (наприклад, *господар* або запозичені із західноєвропейських мов *диван, кіоск, халва*).

Тюркізмами називають також слова тюркського походження незалежно від мови-посередника.

В українській мові налічують близько 4 тис. тюркізмів (без власних назв). Більше половини з них загальноживані: *гарбуз, килим, кишмиш, туман, тютюн, штани, кари* та ін. Решта – історизми (*башлик, бунчик, жура, канчик, опанча, осавиль, сагайдак, ясир* та ін.), діалектизми (*байлик «безкоштовна примусова праця», бічяк «ніж», харам «худоба», кавик «мішок»* та ін.) або використовується екзотично для опису реального турецького життя (*бай, гарем, мурза, султан, хан* тощо).

Фонетичну ознаку тюркських запозичень називають сингармонізмом голосних, що практично в українській мові дає повторення одного і того самого голосної в слові: *черевик, алмаз, скарбниця, батрак, балда, сазан, тарган, баклажан, балаган, скриня, урюк, праска, чубук, чавун*.

Для деяких слів тюркського походження характерні кінцеві – *-лик* і *-ча*: *башлик, ярлик, балик, шашлик; каланча, алича, парча, саранча, епанча* (дуже багато географічних назв теж закінчуються на *-ча*).

Хронологічно дослідники виокремлюють такі шари тюркських запозичень:

успадковані із праслов'янської мови;

давньоруські запозичення домонгольського періоду;

давньоруські запозичення із тюркських мов періоду Золотої Орди;

запозичення XVI-XVII століть;

запозичення XVIII-XX століть.

1.3. Тюркські запозичення в сучасній українській мові: особливості функціонування

Протягом свого багатовікового розвитку українська мова контактувала з сусідніми та далекими мовами. Найяскравіше ці контакти виявилися у запозиченнях багатьох слів, які органічно входили в лексичну систему української мови, у багатьох випадках повністю адаптуючись до неї. Лексичні запозичення є одним із джерел словотворення, а також одним із чинників розвитку будь-якої мови, а особливо української.

Як слушно зауважує О. М. Гаркавець, українсько-турецькі мовні контакти «сягають ранньої східнослов'янської доби, коли північно-степове Причорномор'я контролювали тюркомовні кочові племена гунів (IV–V ст.), аваро-обрів (VI ст.), болгар (VI–VII ст.), хозар (VII–X ст.), які були витіснені печенігами (IX–XI ст.), які в свою чергу підкорилися кипчакам-куманам-половцям (XI–XII ст.), а останні – кримським татарам і ногайцям Золотої Орди. Діалектично неоднорідні мови гунів, аварів, болгар і хозар, які разом із сучасною чуваською мовою утворюють болгарську тюркську групу мов, очевидно, не мали істотного впливу на територіальні діалекти України в період Київської Русі. Однак сліди цих контактів можна спостерігати не лише у вітчизняних писемних пам'ятках (булгаризми *тивун/тиун, каган/коган, хоть «жінка», хинове «гуни», болярин, боярин, лошадь, сапог, Тмуторокань, Борис, Боян/Баян*) тощо, а у також сучасній українській мові ...» (2000).

Печенізька та половецька мови мали певний вплив на українські діалекти старокиївської доби. Гагаузька мова (на Одещині та ін.) є прямим нащадком першої. Половецька лягла в основу кипчацьких мов Кримського регіону – кримськотатарської, караїмської (з домішкою хозарського субстрату), вірмено-кипчацької та урумської (з помітним румейським субстратом).

Близька спорідненість цих мов ускладнює послідовне розрізнення відповідних запозичених слів.

Проте про велику кількість свідчать пам'ятки давньоруського письменника з українських теренів («Повість минулих літ», Київський літопис, Галицько-Волинський літопис, «Слово о полку Ігоревім» та інші) та дані порівняльно-історичних досліджень з печенізьких і половецьких запозичень.

З розвитком козацтва та чумацтва ще більше посилюється турецький вплив на словниковий склад української мови. Запозичення пов'язані переважно з побутом козаків і чумаків: *козак* (грецька фіксація з 1308 р. із Судака), *чумак*, *товариш*, *отаман*, *спритний*, *жура*, *кіш*, *кочувати*, *бунчук*, *шаровари*, *штани*, *очкур*, *гашник*, *калита*, *кісет*, *люлька*, *башилик*, *баран*, *чабак*, *намет* та ін. Також засвоюються службові назви рослин, тварин, знарядь праці, товарів тощо: *саман*, *отар*, *гірлига*, *гарба*, *кишмиш*, *гарбуз*, *айр*, *бузок*, *барабан*, *кармазин*, *басма*, *тасма*, *сап'ян*, *атлас*, *парча*, *куманець*, *терлик*, *килим*, *копил*, *буран* (Гаркавець, 2000).

Схожа картина і в південній топоніміці України: *Баштанка*, *Інгул*, *Каланчак*, *Комишуваха* та ін. Прямо запозичені також турецькі слова, що відображають суспільне життя Туреччини, кримських татар та інших турецьких етносів: *хан*, *султан*, *візир*, *диван*, *тюрбан*, *калим*, *мечеть*, *намаз*, *ясир* і т. д. Серед них багато арабізмів і персизмів, які були сприйняті і засвоєні як турецькі слова (Гаркавець, 2000).

Засвоєння тюркізмів почалося в нашій країні ще в дописемний час. Слова цього генного варіанта називають предмети побуту (*аркан*, *батіг*, *казан*, *капкан*, *блюдо*, *тапчан*, *торба*), речі та поняття, пов'язані з військовою

справою (*кинджал, кайдани, орда, осаул, отаман, ноад*), осіб різних соціальних верств (*бурлака, гайдамака, козак, пастух, султан, хан, чумак*), фінансово-економічні поняття (*аришин, базар, кабала, прикмета*), тварини, птахи, риби (*баран, гриф, бугай, кабан, короп*), місце, продукти харчування (*балик, ковбаса, кумис, локшина, халва*), одяг і взуття (*башилик, кафтан, халат, чалма*) тощо.

На особливу увагу заслуговують власні назви турецького походження, які поширені в степах України. Протягом тривалого історичного періоду на відповідних територіях проживали численні тюркомовні племена. Для прикладу можна навести такі назви великих річок турецького походження: *Тилігул, Чичиклія, Бакишала, Висунь, Громоклія, Саксагань, Самара, Кальміус, Айдар*. Зазвичай в основі гідронімів турецького походження лежать апелятивні назви, наприклад: *Громоклія – аргамакли (тур. argamak – баскський кінь), Чичиклія (тур. chichak – квітка)*.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ТЮРКІЗМІВ В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ ТЕТРАЛОГІЇ В. МАЛИКА «ТАЄМНИЙ ПОСОЛ»

2.1. Художній простір тетралогії Володимира Малика «Таємний посол»

Тетралогія «Таємний посол» є прикладом філігранного використання пригодницьких елементів і мотивів на загальній канві жанру історичного роману.

Придивившись до онтології творчості В. Малика, ми зазначимо, що це не просто художнє відтворення історичних подій і вчинків відомих персонажів, а радше майстерно підготовлений літопис минулого України.

Малика неодноразово критикували за переобтяженість текстів історичними деталями, але тут ми бачимо не лише педантичність стилю письма та його власної творчості, а й якусь подвійність художніх талантів.

Перш за все, це наслідування традиції, особливості жанру самого історичного роману, який має понад двохсотлітню історію і бере початок від перших справжніх історичних романів В. Скотта.

По-друге, це потужний потік етнічного українського історичного матеріалу, який, поміщений у художній контекст, легко доходив до широкої читацької аудиторії, виконуючи тим самим певну просвітницьку функцію, оскільки міг кваліфікуватися як неофіційний підручник народної історії.

Вводячи документальні записи та архівні знахідки в художній контекст, В. Малик робить свої романи надзвичайно насиченими та обсяжними, де кожна нова деталь розкриває інший зміст багатопланового сюжету.

При цьому фантастика переплітається настільки непомітно, що реципієнт не відчуває відчуження від вигаданих героїв і сцен. Яскравим прикладом цього є тетралогія «Таємний посол» («Посол Урус-Шайтана» — 1968, «Фірман султана» — 1969, «Чорний вершник» — 1976, «Шовковий шнурок» — 1977),

у якій, разом із реальними історичними героями – Іваном Сірком, Юрієм Хмельницьким, Семеном Палієм, Яном Собеським, діє, здавалося б, цілком фантастичний персонаж – Арсен Звенигора, і навіть у цій картині є прототип: напівлегендарний посол Івана Сірка в Порту, ім'я якого історія не зберегла.

Така точність деталізації є результатом ретельної роботи з автентичними історичними документами, літописами та свідченнями. Завдяки йому письменникові вдалося підняти величезний пласт історії українського народу — боротьбу козаків проти Османської імперії під проводом козацького отамана Івана Сірка.

Отже, письменник поставив перед собою завдання реконструювати події тієї доби, якомога точніше відтворивши не лише характери видатних історичних діячів, а й їхній зовнішній вигляд, звички, спосіб життя, манеру говорити, політичні погляди та думки. Тому В. Малик вніс у романи пригодницьку течію, захоплюючу інтригу та елементи детективу.

Таким чином, справжня, жива історія, загравши новими фарбами, перестала бути нагромадженням фактичного матеріалу.

Тож, збагачуючи свої романи динамічним сюжетом, автор свідомо позбавив їх дещо однобічної жанрової кваліфікації «історичні», розширив рамки картини атмосферою таємничості, незвичайних поворотів сюжету, таємничих обставин і складних характерів, тому ми впевнено відносимо романи тетралогії «Таємний посол» до історико-пригодницької української літератури ХХ ст.

Так постають перед читачами історико-пригодницькі романи В.Малика як неповторна біографія українського народу, новітній літописний звід чотирьох цілісних творів, організованих у поліфонічну єдність, покликану розбудити в українцях патріотичні почуття, власну національну гідність, відновити інтерес до правдивої історії.

2.2. Лексика тюркського походження в романі Володимира Малика «Таємний посол»

Знайомство з історико-пригодницьким романом Володимира Малика «Таємний посол» дає читачеві широке, різнобічне уявлення про минуле українців в останній чверті XVII століття в їх тісних взаємозв'язках з іншими народами, зокрема тюркськими.

Письменник створив яскраву геополітичну, етносоціальну й культурологічну панораму — колоритну, олюднену й достовірну: і щодо способу життя, звичаїв, настроїв, протистояння різних інтересів, і щодо репрезентації головних історичних подій і процесів, реалій побуту.

Значне місце в романі посідає зображення низки тюркських народів, зокрема турецького, татарського, що спричинило вживання широкого спектру лексики тюркського походження для позначення різноманітних культурних, побутових, військових та соціально-політичних реалій.

Мовно-літературні особливості романів Володимира Малика «представлені у критичних статтях та розвідках М. Ільницького, В. Чумака, І. Дзюби, К. Волинського, А. Мовчун, Н. Шаповал, Л. Петрової Озель» (Бирченко, 2022, с.92).

Тюркізми роману В. Малика «Таємний посол» репрезентують «стратифікаційну особливість суспільного устрою, соціального стану, місця героя в ієрархії громадських та політичних відносин: *хан, падишах, бейлер-бей, мурза, ага, ефенді, сераскир, казнадар, диван, дервіш (із перськ.,) мубашир, чауш, каратюрки, санджак, каймакам, казі-асахчі, вілаєт, калга, нуреддин, акинджії, кехая, каведжі*, що часто супроводжуються образними та соціально зумовленими означеннями *сонцеликий падишах, бунчужний паша, великий візир і сераскир, околійний каймакам*» (Бирченко, 2022, с. 92).
Наприклад: «*Великий візир Асан Мустафа Кеprüлю, або Кара–Мустафа, як*

його називала вся Туреччина, поглянув на себе у велике, в позолоченій рамці дзеркало роботи венеціанських майстрів» (Малик, Шовковий шнурок).

Крім цієї семантичної групи, як слушно зазначає дослідниця Н. Бирченко, виокремлюються також найменування військових посад і звань, збройних підрозділів армійської системи Османської імперії, а також татарських військ: *орда, ординці, яничари, капудан-ага, чамбул, бюлюк-баша, спагія, байрактар, аджем-оглани* та найменування зброї: *аркан, аркебуз, боздуган, канчук, кинджал, ханба, яничарка, ятаган* (2022, с.92).

Лексема *орда*, за Словником української мови, має три основні значення: 1. «іст. об'єднання кількох кочових племен під владою одного хана у тюркських і монгольських народів; середньовічна феодальна держава у тюркських і монгольських народів, територія цієї держави; татарсько-турецьке військо»; 2) «перен. безладний, неорганізований натовп» і 3) «в історичній науці – назва первісної форми організації людей» (СУМ, 1974, т. 5, с. 742).

У тетралогії Володимира Малика ця лексема, за свідченням Н. Бирченко, позначає також різні етнотериторіальні утворення, окремі армії (орди) та їхні підрозділи, наприклад *Ногайська орда, Буджацька орда* (2022, с. 92); похідна лексема *ординці*, за спостереженнями цієї ж дослідниці, функціонує «традиційно з негативними відтінками значення, які з різних боків характеризують загарбницькі війни, що вели тюркські народи, а також воїнів, що брали участь у пограбуваннях, знищенні мирного населення, захопленні його в полон, продажу на невольничих ринках, використанні рабської праці» (Бирченко, 2022, с.93).

Сьогодні українці ордою і ординцями називають росіян через збройну агресію рф проти України, нескінченний (порівняно з українцями) людський ресурс, за нічим не виправдану надзвичайну жорстокість у поводженні з людьми, незалежно від того, ким і яким є ці люди: військовими чи цивільними, дорослими чи дітьми, чоловіками чи жінками, молодими чи літніми, не кажучи вже про тварин. Причому ці лексеми мають додаткову конотацію: вони

вживаються зі зневажливим значенням. Як бачимо, виникає вторинне найменування, супроводжуване емоційним забарвленням.

Унаслідок вторинної номінації – трансонімізації з'явилися імена українських дітей – Байрактар, названих, очевидно, на честь виду зброї, наданої Україні Турецькою Республікою, яка стала дуже помічною в перші дні широкомасштабного збройного вторгнення РФ на територію України і разом з іншими чинниками відіграла ключову роль у знищенні російської військової техніки. У турецькій мові є прізвище Байрактар. Прізвище зятя Президента Туреччини – Байрактар. За деякими даними, зброя *Байрактар* названа на честь зятя Президента Ердогана.

За Петровою Озель, лексема тюркського походження байрактар «вживається для опису ватажків руху болгарських гайдуків» і «засвідчує вживаність тюркських лексем також для опису болгарських етноісторичних реалій» (2022, с. 213).

В історичних романах В. Малика фіксують також лексеми на позначення етнонаціональної належності героїв, їхнього побуту та господарювання. Ці лексеми допомагають романісту відтворити життя культур і цивілізацій у період, зображений у творах, надати творам більшої достовірності, створити враження в читача, що він є очевидцем подій, змальованих у творах, наприклад: *«Капудан-паша Семестаф спустився з останнього східця і зупинився перед Абдурахманом. Це був високий підстаркуватий **турок** з сивуватою бородою і красивим обличчям, якого не міг спотворити навіть шрам, що червонів на щоці»* (Малик, Фірман султана).

Добре представлені в аналізованих творах і екзотизми на позначення споруд та їхніх частин, одягу, їжі та напоїв, грошових одиниць (*айран, бакшиш, барши, караван-сарай, малахай, міндер, пештимал, ракія, селямлик, сераль, фарсах, чалма, чарик*), наприклад: *«Кара–Мустафа повернувся тим же шляхом до свого кабінету, ще раз пильно оглянув білосніжну **чалму** із сяючим **челенком**, такий же білосніжний легкий **доломан** з горностаєвою опушкою, красиву чорну бороду, зрідка припорошену, мов памороззю,*

сивизною, і, залишившись задоволений собою, попростував до виходу» (Малик, *Шовковий шнурок*), «Коли б не було на світі султанського **сералю**, то я волів би жити в Ейюбі» (Малик, *Шовковий шнурок*), «В ту ж мить крізь відчинені вікна з двору долинули протяжні співи ріжків. Ударив **тулумбас**» (Малик, *Шовковий шнурок*).

Уживання тюркізмів засвідчено ще в пам'ятках давньої української літератури, не обходили їх своєю увагою і класики української літератури – Т. Шевченко, І. Нечуй-Левицький, М. Коцюбинський, Леся Українка (Мяло, 2014, с. 76). Як бачимо, Володимир Малик став гідним продовжувачем цієї традиції в сучасній українській літературі, зацікавивши українського читача звичаями та побутом тюркських народів завдяки вмілому вплетенню в канву художніх текстів екзотичної лексики на позначення реалій життя представників Османської імперії.

Крім апелятивної екзотичної лексики, на увагу в контексті нашого дослідження заслуговує також пропріативна лексика. Зрозуміло, що без такої лексики неможливий жодний художній твір, а твір, у якому йдеться про життя різних етносів, і поготів. Так, роман насичений антропонімами-тюркізмами на позначення осіб чоловічої (*Аттила, Чингісхан, Бату-хан, Магомет*) та жіночої статі (*Адіке, Фатіма*), наприклад: «**Великий візир Асан Мустафа Кепрюлю, або Кара-Мустафа**, як його називала вся Туреччина, поглянув на себе у велике, в позолоченій рамці дзеркало роботи венеціанських майстрів» (Малик, *Шовковий шнурок*); «— **Фатіма**, ходімо зі мною!» (Малик, *Шовковий шнурок*). Дослідниця А. С. Мяло з'ясувала, що серед антропонімів твору «переважають тюркські імена арабського походження: султанів, ханів (Ібрагім, Сулейман, Баязид)» (2014, с. 78).

Значну кількість пропріативної лексики становлять також топоніми-тюркізми, з-поміж яких фіксуємо назви країв (*Туреччина, Османська імперія*), населених пунктів (*Порта, Стамбул, Крим*), річок тощо, наприклад: «**Кажуть, ту полонянку привезли тобі з Каменіче**» «**Минула зима, і в Стамбулі** закрутилося, зашуміло, немов у вирі» (Малик, *Шовковий шнурок*).

Завдяки топонімам письменник локалізує дію, переносить читача з одного місця в інше, з однієї країни в іншу.

Посеред пропріативів спостерігаємо в романах також назви архітектурних споруд та їх комплексів, що репрезентують палацову й замкову культуру Туреччини. До пропріативної лексики цієї групи належать оніми на позначення башт, фортець, мечетей, мостів, воріт, як-от: *Семивежний замок, мечеті Сулейманіє, Ая Софія, маєток Еюб, вежа Еда Куле, ворота Айвасарикану*. Петрова Озель слушно констатує, що вони «відтворюють особливості урбаністичних ландшафтів, відображають етнічну своєрідність життєдіяльності етносу» (2023, с. 212).

Як бачимо, топоніми є своєрідними координатами часу і місця, свідченнями матеріальної та духовної культури в художньому творі. Не є винятком із цього і твори В. Малика.

Отже, зображаючи життя тюркських народів, Володимир Малик використовує й відповідну апелювативну та пропріативну лексику, щоб передати особливості побуту персонажів, матеріальну й духовну культуру їхніх етносів – звичаї і вірування, релігійні споруди, суспільні традиції, військові формування, посади, звання, способи воєнного вишколу, різновиди холодної і вогнепальної зброї; назви страв та напоїв; назви одягу, прикрас і взуття; назви музичних інструментів; назви споруд тощо.

ВИСНОВКИ

Тюркізм – це слово або мовний зворот у якійсь мові, запозичений з якоїсь тюркської мови або створення за зразком тюркської мови слова або виразу. Тюркізми відрізняються від питомої української лексики своїми специфічними фонетичними, семантичними та морфемними і морфологічними ознаками. Ці слова поповнюють лексичний склад української мови в різний спосіб: по-перше, стаючи номінаціями явищ і понять, не властивих українській дійсності; по-друге, розширюючи семантику українських слів; по-третє, входячи до синонімічних рядів; по-четверте, стаючи омоніми для власне українських слів.

Тюркізми, як і інші запозичення, входили до лексичного складу української мови різними шляхами: безпосередньо унаслідок давніх контактів предків сучасних українців з тюркомовними етносами (війни, полон, торгівля), а також через посередництво писемних текстів.

Засвоюючись мовцями, тюркізми можуть зберегти свою семантику повністю або ж дещо звузити її.

Автор історико-пригодницької тетралогії «Таємний посол» Володимир Малик активно використовує запозичення з тюркських мов, відтворюючи етнонаціональний колорит Османської імперії, історичний хронотоп, геополітичні процеси, а також менталітет тюркських народів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бирченко, Н. (2022). Лексико-семантична парадигма тюркізмів у романі Володимира Малика "Таємний посол". Український світ у наукових парадигмах : зб. наук. пр., 9, 91–95.
<https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/12036>
- Волинський, К. (8 березня 2001). Уроки Володимира Малика [У чому феномен його популярності?]. Літературна Україна, 9 (4906), 7.
- Гаркавець, О.М. (2004). Тюркізм. Українська мова: енциклопедія. Редкол. В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ, вид-во Українська енциклопедія, ім. М. П. Бажана, 694–695.
- Гаркавець, О. (2000). Українсько-тюркські мовні контакти. Українська мова : енциклопедія. (Ред.) В. М. Русанівський [та ін.]. Українська енциклопедія.
<http://litopys.org.ua/ukrmova/um132.htm>
- Гриценко, М. (2014). Прізвиська мешканців Зіньківщини та місцеві назви східного (тюркського) походження. *Рідний край: альманах Полтавського національного педагогічного університету*, 1, 69–74.
- Данилюк, Н. М. (2013). До питання дослідження орієнтальної лексики в українській мові. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. Том 26 (65). № 1, 200-208.
- Дочу, А. Кримськотатарські лексичні запозичення в українській мові (на матеріалі етимологічного словника української мови). *Матеріали III–IV Конгресу сходознавців. Київ : Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського. 23–24 грудня 2020 року*, 123–127.
- Дутка, О. Я. Тюркізми як джерело поповнення омонімів сучасної української мови. *Науковий огляд*, 3(66), 162–174.
<https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/2053/2075>
- Роман. Том II. Харків : Прапор, 1989. 541 с.

Мяло, А. (2014). Тюркізми в українській історичній прозі (на прикладі роману «Мальви» Романа Іваничука).

<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3072>

Петрова Озель, Л. П. (2023). Лексика тюркського походження: лінгвостилістичні особливості в романі Володимира Малика «Таємний посол». *Збірник VI Конгресу сходознавців, 1*, 211-214.

<https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/adc9db4b-e0c6-4869-be82-b5c263092ab1/content>

Петрова Озель, Л. (2022). Топоніми в романі Володимира Малика «Таємний посол»: семантика й стилістика мотиву дороги. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Актуальні напрями й течії філологічних досліджень в умовах складного сьогодення». 29–30 липня 2022 року.* Латвія, Рига, 36–41.

Рибалка, Ярослава. *Тюркські лексичні запозичення у військовій терміносистемі XVII-XVIII ст.*

<https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/23e90e4a-66c2-4957-aa9c-15bce64e1e56/content>

Пупурс, І. С. (2017). *Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно- й східноєвропейських літератур кінця XVIII–XIX ст.)*. Університетська книга.

Сімонок, В. П. (2012). *Лексико-семантична рецепція іноземної лексики в українській мовній картині світу*. Нац. юрид. академія України ім. Я.Мудрого.

Скразловська, І. (2021). *Новий погляд на турецькі антропоніми*. Анкара.

Сокіл-Клепар, С. (2020). Мікротопоніми в усній народній словесності. *Вісник Львівського університету*, 72, 193–199.

Українська мова: енциклопедія. (2011). Майстер-клас.

Халимоненко, Г. І. (1994). *Тюркізми у професійно-виробничій лексиці української мови*. Т. 1. Інститут українознавства.

Халимоненко, Г. І. (2010). *Тюркська лексична скиба українського словника*. Ч. 1. Київський нац. університет ім. Т. Шевченка.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Малик, В. *Посол Урус-Шайтана*.

<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=943> Малик, В. *Фірман султана*.

<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=941>

Малик, В. *Чорний вершник*.

<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10375>

Малик, В. *Шовковий шнурок*.

<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10376>

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

СУМ – Словник української мови (1907-1980). Наукова думка.